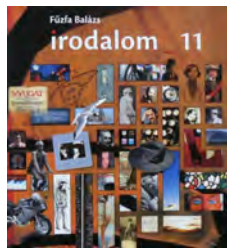

TARJÁN TAMÁS

Emelt fokonFűzfa Balázs: *Irodalom 09-12.*

Nem mondhatom magam a középiskolai magyar irodalom tankönyvek szisztematikus gyűjtőjének, de elég szép számú kiadvány van birtokomban. Az 1945 utáni legelső a középiskolák I. osztálya számára készült a vallás-és közoktatási miniszter rendeletére, a Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat gondozásában, 1949-ben. Az Országos Neveléstudományi Intézet Tankönyv Osztálya irányításával megalkotott könyvet nem akármilyen nevek – akkori fiatalok – jegyzik: Trencsényi-Waldapfel Imre, valamint Fónagy Iván, Király István, L. Kovács Ágnes, Lengyel Béla, és (a ma is élő, kilencvenegyedik életévében új tanulmánykötetet publikáló) Szilágyi János György. Trencsényi-Waldapfel a pesti bölcsészkaron első tanárim egyike lett, Király másfél évtizeden át tanszékvezetőm a budapesti bölcsészkaron, Kovács tervezett néprajzi szakdolgozatom témavezetője, Lengyel egy időben pártfogó barátom – de a tankönyvről soha egyikükkel sem váltottam egy szót sem. Pedig a bő hetven oldalt kitevő Petőfi-fejezet (Király), a még terjedelmesebb *Gorkij és kora*, benne *A tőke* részletével, Lenin-szövegekkel, Sztálin esküjével (Lengyel), *A görög irodalom szemelvényeinek tematizáltsága* (Trencsényi-Waldapfel) sok kérdést felvetett.

Fellapozhatnám saját gimnáziumi magyar irodalmi tankönyveimet és szöveggyűjteményeimet, Kanizsai-Nagy Antal munkáit, melyeket (a budapesti piarista gimnáziumban, 1963 és 1967 között) hatalmas kihagyásokkal és sűrű betoldásokkal tanultunk. Legnagyobb szakirodalma a magyarországi „tankönyvháborúnak”, a Bojtár Endre, Horváth Iván, Szegedy-Maszák Mihály, Szörényi László, Veres András, Zemplényi Ferenc nevével fémjelzett sorozatnak kerekedett: az ő könyveikhez kötődött a tartalmi, szemléleti és metodikai megújítás érdeme a 20. század második felében. Nem feledkezhetem meg a Mohácsy Károly- (és Vasy Géza-) féle könyvek széles hatósugaráról, közkedveltségéről és további más (alkalmanként regionális vagy specifikus keretek közt jelen levő) vállalkozásokról sem. Jómagam az 1990-es évek végén kóstoltam bele a tankönyvírásba, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán alakult tankönyvíró munkaközösség (illetve szerkesztőbizottság) felkérésére, Sipos Lajos felelős szerkesztése mellett. A nyolcosztályos általános iskolák 7. és 8. és a hatosztályos középiskolák 1. és 2. osztálya számára egyként ajánlott két tankönyv, a hozzájuk tartozó két szöveg-

gyűjtemény és a 12-13 évesek tankönyvének alkalmazását segítő tanári kézikönyv látott napvilágot, az utóbbinak a párdarabja már nem, bár összességében a sorozat nagyobb része tető alá került, sőt alternatív könyvek is keletkeztek.

Nem kívánom Fűzfa Balázs *Érettségi-központú irodalomkönyvek műszövegekkel* jelölésű, a Krónika Nova Kiadó által közrebocsátott, az évfolyamot 09-től 12-ig számozással feltüntető kitűnő *Irodalom* tankönyv-opusait a fentiekkel vagy más kiadványokkal összehasonlítani (ehhez társadalom-, irodalom- és pedagógia-történeti kitekintésű, terjedelmes disszertációra, tankönyv-konferenciára lenne szükség), csupán futólag rávilágítok bizonyos vonatkozásokra. A szerzőnek az egyszemélyes és a munkaközösségi megalkotású két tankönyv-alaptípus, tankönyvcsalád közül az előbbinek a létrehozására volt bátorsága és nyílt lehetősége. Négy tankönyve egyben szöveggyűjtemény is (erről később még ejtünk szót). Iránytűje nem egy felettes tudományos orientáló közösség, nem szakosodott kiadói szerkesztőség, nem is határozott politikai arcélű minisztériumi részleg volt (mindhármat jellemzi az oktrojáló szándék vagy kötelezettség), hanem az OM-kerettanterv 28/2000, szükség esetén kiegészülve egy-két hasonló iránymutatással (végül is összességében három alapidokumentum a mérvadó). A 2008 és 2010 között – a magasabb osztályos könyvektől időrendben „lefelé” – megjelent művek lektora Kerber Zoltán, felelős szerkesztője Fábíán Teréz, tipográfusa-designere Szabó László, felelős kiadója Sz. Kuncze Magdolna, a Krónika Nova ügyvezető igazgatója.

A Nyugat-Magyarországi Egyetem docense, az 1958-ban született irodalomtörténész, kultuszkutató, fő szakte-

rületét tekintve Ottlik Géza életművének egyik legjobb tudója és értelmezője, a páratlanul koncepciózus és fáradhatatlan irodalomszervező, Fűzfa Balázs nem a különféle iskolatípusok (négy plusz nyolcosztályos, hat plusz hatosztályos, nyolc plusz négyosztályos) felől indulva célozta be tankönyveit. A 09, 10, 11, 12 számozás egyértelművé teszi: az érettségi előtti utolsó négy osztály irodalomtatásának tankönyvi eszköze készült el. A sorozat – mint láttuk, külön is kiemelten – érettségi-központú. Struktúráját a középiskolai munka legmagasabb, összegző, egyben valószínűsíthetően a jövőbe kapcsolódó pontja, záró eseménye határozza meg. A tankönyvek fejezetei a középszintű érettségihez elengedhetetlenül szükséges törzsanyagot normál betűkkel szedett főszövegben, az emelt szintű érettségihez tartozó szövegrészeket vékony bordó kerettel kiemelve közlik. A *Kedves Tanárok és Diákok!* megszólítású bőséges bevezetők minden tematikai, metodikai és egyéb kérdésben pontosan, világosan és meggyőzően igazítanak el. Egyik kötet éléről sem hiányzik a tankönyvíró barátságos fényképe, így a kötet használója nem „arctalan” könyvet kap ilyen értelemben sem: tudja, ki van a segítségére.

A koncepció a 12-es könyv közreadása óta természetesen nem változott, noha finomult. Tárgyát a tankönyv-együttes *irodalomtörténésnek* fogja fel. Tudatos újszerűsége abban áll, hogy „A megszokott, egyenes vonalú – irodalomtörténetre alapozott – szerkezet helyett koncentrikus körökben szerveztük meg a tananyagot. Ez alapvetően azt jelenti, hogy egy-egy téma, szerző vagy mű, probléma többször is előkerülhet, akár más-más vonatkozásban is. Elsődleges szempontnak az irodalom »egyben« és mindig egyszerre való lé-

tezését tekintjük, ezért mindenekelőtt a különböző jelenségek mögötti összefüggéseket szeretnénk megragadni”.

A négy könyvet a jelen keretek nem engedhetik „lapról lapra” tanulmányozni, mérlegelni, pedig megérné (ebben az örömben, felelősségben, kalandban a tanár és a diák, s az esetleges olvasó lubickolhat). Néhány általános jegyre hívjuk fel a figyelmet, nem farkarkodva az indokolt elismeréssel, de nem rejtve véka alá a problematikus kérdéseket sem.

A különféle, cseppet sem mellékes kiegészítő részek fölé növe a 09 az *Irodalom a kezdetektől az 1700-as évekig* fejezettel adja meg alaphangját (itt még nem kerül elő a később összefogó érvényű *beszédmód* szakkifejezés, pedig előkerülhetne az egységesség érdekében). A 10 *A kora modernség beszédmódjait* fogja át (1700-as évek–1857 – szükségképp a felvilágosodás és a romantika túlsúlyával, a kora modernség terminusát nem a legszokásosabb értelemben véve). A 11 *A klasszikus modernség* (1857–1910) és az *avantgárd* (1910–1930) *beszédmódjai* alá szerveződik (helytelen lenne a képzet, hogy az avantgárd felváltotta a klasszikus modernséget). A 12-nek a tárgya *A késő modernség* (1930–1960) és a *posztmodernség* (1960–) *korának beszédmódjai* (ebben az esetben az a látszat mutatkozik, mintha a posztmodernség még lényegszerűen nyitott korszak lenne).

A tanuló számára jobbára elsőként és legközvetlenebbül megragadható személyi fejezetek a *Portrék*. A teljes korpusz Balassi Bálint, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc, Radnóti Miklós, Pilinszky János, Márai Sándor, Ottlik Géza, Weöres Sándor alkotói arcképet nyújtja. A nagyobb kali-

berű *Életmű*-összefoglalásokban Petőfi Sándor, Arany János, Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, József Attila kapott helyet (amennyiben az egykori „Petőfi-Ady-József Attila-fővonal” elméletének *fővonal* szava még nem kompromittálódott teljesen, akkor ez esetben e hat név által képződik meg a fővonal. Hat *költő* nevében. Ezen nem változtat, hogy valamennyien írtak prózát, többen elsőrendűt, sőt: Kosztolányinak manapság inkább az epikáját szokás honorálni). A portretizálás érintőlegesebb formáit öleli fel a *Látásmód* terminusa, melynek révén Zrínyi Miklós (közvetetten), Jókai Mór, Krúdy Gyula, Karinthy Frigyes, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Kassák Lajos, Örkény István, Nagy László, Nemes Nagy Ágnes, Szilágyi Domokos, Kertész Imre jut térhez. *A kortárs irodalomból* szegmenseiben Orbán Ottó és Parti Nagy Lajos neve a leghangsúlyosabb (tipográfiai nyomatékossítással is). Másutt – és „rovaton kívül” – még sokan szerepelnek (Janus Pannoniustól Illyés Gyulán át a határainkon túl tevékenykedő alkotókig; fájón hiányzó neveket azonban majd hogyanem bárki tudna említeni). Akár mértéken felül is jelen lehetnek a fősodorba e keretek közt nem tartozó kiválóságok. Így a formaművész Kovács András Ferenc, akitől indokolatlanul sok mű s akiről indokolatlanul sok fénykép kapott helyet (09/182. o.: egy oldalon nyolc fénykép és egy Balassi/Rimay-parafrazis; 11/251. o.: egy fénykép és a *Babitsolás* stb.). Ezek persze „elit” közlések, de a könyvsorozatba meglepően gyenge szemelvények, illetéktelen kezek alig-irodalmi betűvetései is bekerülhettek, s a szakmai, kritikai hivatkozások, faksimilék sem mindig a legszerencsésebbek. Ám ne szóljon egy szót sem a recenzens, aki maga is felbukkan egy utalásban.

Szembeszökő - a prózaírók viszonylagos visszaszorulása mellett -, hogy drámaírókat, drámákat szinte hiába kerestünk volna az eddigiekben. Fűzfa vitatható, ugyanakkor frappáns döntéssel váltakozó című *Színház és dráma, Színház- és drámatörténet, Színház* részeket kreált. Ezzel indokoltan nyomtatékosítja, hogy nem rövid időszakokban a színházművészet alakulásának alapfeltétele volt a drámaírás minősége, trendje - viszont a drámai műnemet részint kiveszi elsődleges, irodalmi közegeből, illetve a színházat nem csekély részben mint a dráma-megjelenítés művészetét körvonalazza. A döntés praktikussága méltánylandó és különféle módokon alá is támasztható (ugyanennyire meg támadható), de az sem kérdéses: például Madách Imrének inkább Arany János, sőt Jókai Mór mellett lenne a helye, illetve a sokak által nem is elsősorban színműként, hanem drámai költeményként aposztrofált *Az ember tragédiája* igencsak megtévesztően sorolódik az ibseni analitikus drámát, a csehovi „drámaiatlan drámát” taglaló elemzést követő fejezetbe. A 20. századi körképben dráma és színház útja megnyugtató teoretikus kifejtés nélkül külön is válik, s - többek között - Bertolt Brecht epikus színháza színházfelfogásként, színházelméletként nyit medret a *Kurácsi mama és gyermekeinek* és a más Brecht-daraboknak.

Az irodalom mint (állandóan keletkező, nyitott, újraértelmeződő) egység remek és meggyőző bemutatást nyert a megvesztegetően felkészült, ökonomikus irodalmi látásmódú, mindig kristályosan, tömören, a szaknyelvet is közérthetően továbbadva beszélő Fűzfa Balázs jóvoltából. Valamelyest kevésbé sikerült a világirodalom és a magyar irodalom egységben láttatása és súlyozási viszonyainak kialakítása. Azokban

a régi időszakokban természetesen nem merül fel a kérdés, amikor még a magyar irodalom nem létezett, azaz a Biblia, a görög dráma, az antik költészet, a középkori literatúra bemutatására nem lehet panaszunk. A későbbi évszázadokat pásztázva is nyugtáznunk kell a tankönyvíró erőfeszítéseit, hogy Voltaire, Swift, Goethe, Schiller, Puskin, Poe, Rilke, Kafka, García Lorca, Thomas Mann, Corso, Borges, García Márquez és mások ne maradjanak említetlenül (még Jules Verne-t: Verne Gyulát is meginvitálja, jó pedagógiai szimmattal). A következetes törekvés mégsem oszlatja el a benyomást, hogy a magyar irodalomnak a világirodalom a holdudvara. (Legkevésbé a 09 és a 12 szolgárra a vádra, erősebben a 10, és keményen a 11, amely az avantgárdal összességében is, nemzetközi beállításban is kevésbé vergődik zöldágra, mint szükséges lenne.) A magyar irodalom és a világirodalom tankönyvi „százalékaránya” évtizedek óta parázs és nyílt viták tárgya, egyfelől a nemzeti kultúra, a nemzeti, történelmi, anyanyelvi nevelés érveit, pozícióit, másfelől (főleg az európai uniós csatlakozás óta) a műveltség, a művészetek, a kultúratudomány, a globális tájékozódás igényeit tudva maga mögött érvként.

Az említett 1949-es irodalomkönyv a nyomtatott vizuális információ lényegében egyetlen eszközét ismerte: a betűt. A primer és szekunder szöveget (a szépirodalmi alkotást és a magyarázatot - vagy fordítva) legfeljebb egy-két betűtípus váltakozása különböztette meg. Később a tankönyvek vizuális összképe fekete-fehér, majd színes illusztrációkkal, új szövegformákkal (keretes közlések, kérdések, feladatok stb.) bővíthetett. Fűzfa Balázs könyvei e téren - káprázatos komplexitásukkal - minden eddigi megoldást felülmúlnak.

Előszó, mottó, címszerkezeti összetettség és változatosság, sokféle szép- és szakirodalmi közlés, citátum, fakszimile, kézirat, montázs és kollázs, ábra, táblázat, kitöltendő rovat, képaláírás, szubjektív megjegyzés, tárgyfotó, gúnyrajz, képtorzó, képkezdemény, fogalommutató készlet interaktív alkalmazásra a könyvek használóját. A lapok tetején, egysoros lebontásban, külön is futnak valamilyen módon összeolvassandó művek, a hátsó borítók fülszövegei (egyperces novella, „tuvudsz ivígy”-stílusgyakorlat, halandzsapalindrom, hangzó-átvetéses textus-füllextra) játékosan a lehető legtágabban tárják az irodalom fogalmát. A komplex, ütköztető, asszociatív, dinamikus és dinamizáló komponálás nem hagyja tunyulni sem a tanárt, sem a diákot. Literarizált külső világot igyekszik közvetíteni a négy kötet (hányféleképp szólalhat meg például „irodalmi” egy filmkocka, filmplakát!), s helyet kér, javasol, talál az irodalomnak ott is, ahol nem feltétlenül illetékes (a zenehallgatástól a sport élvezetig). A tankönyvi főszöveg jobbára kisebb egységekre tagolódó, kiváló áttekintéseket és elemzéseket felsorakoztató, időtálló vagy érdekes forrásokkal, ezernyi idézettel összefont anyaga jól befogadható. Impulzusai katalizálják az ún. kisesszé irányába ható önálló gondolkodást (élőszóban a felelet, írásban a rövid fogalmazás terén), segítenek összekapcsolni a tesztszerű igen/nem válaszadást és az alkotóbb kifejtések vállalását. A szenvedélyesen megszerettetni kívánt irodalom materiáját úgy ágyazzák be, hogy a szó művészete a minket körülvevő teremtett-teremtődő világot, a szépirodalmi alkotások világát ne válassza le a hétköznapi tapasztalatairól (de ne is siklassa át az irodalmi művet a közvetlen hatás, hasznosság, alkalma-

zás hamis szférájába). Ennek érdekében Fűzfa túlzásokat is vállal, pontosabban – mélyen ismerve a tinédzser-érdeklődést, a netkorszak fiatalember-pszichológiáját – a populáris kultúrák felé szívesen nyit (remélve – mondjuk –, hogy egy dalszöveg felől akár az igazi dalműfaj, akár az igazi irodalmi szöveg irányába is lehet út). Olykor már-már többet bíz paródiára, parafrázisra, átíratra, felülírásra és aláírással, mint magára az eredetire. A 11. Ady-fejezete beérhetné egy Karinthy-*karinthkatúr*ával több helyett. Ugyanebben a kötetben az *Így írtok ti* első kiadásának majdnem oldalnyi címlapja (90.) jól kihozza a korabeli, beszédes nyomdahibákat, a rajz, a betűkép jellegzetességeit, a közlés adatait – ugyanez a 198. oldalon, kisebb formátumban duplikálva, már (hiába a remekül érvényesülő, nemegyszer az illusztrációkra is kiterjedő ismétlés-filozófia, körköröség) csak bélyegecske.

Első átlapozásra a „szöveggyűjteményi” rész kevesellhető. A valóság az, hogy szétszórva-funkcionálva is rengeteg mű meglelhető, legalább részleteivel. Fűzfa bíz az iskolai és otthoni könyvtárakban, az internet hordozta szövegek bőségében és elérhetőségében. S főként nem az olvastatási dömping lebeg előtte célképzésként (a hagyományos memoriter még kevésbé), hanem az olvasásra történő késztetés, az irodalom iránti szomj felkeltése, a befogadás technikáinak kiélezése, az – időnként hasznosan repetitív karakterű – kérdések és feladatok általi aktivizálás, melynek valamiképp mindig az irodalmi alkotás részletes vagy teljes el-sajátításában is testet kell öltenie. Ehhez jó segítség az is, hogy Fűzfa Balázs finoman és „rejtjelesen” sugalmazza személyes vonzódásainak, értékítéleteinek, irodalomföldrajzának pozitív diszkriminációit (10: Berzsenyi-bemutató)

stb.), a megfelelő szöveghelyeket szívesen rákapcsolja eléggé nem méltányolható nagy (jelenleg is tartó) projektjének (*A 12 legszebb magyar vers*) átlomásaira és dokumentumaira. Ezzel nem elfogultságokat jelent be más írók, költők kárára, hanem szorgalmazza, hogy a tananyag egyenletes elsajátításán belül ki-ki bátran vállalja személyes ízlését, akár hobbjait.

A 09–12. könyvtárgyi megtervezettségére a képzettársító koncentrációt segíti elő. Dinamikája lépést tart a szerzői szövegek, döntések, inspirációk dinamikájával. A nagy amplitúdójú illusztrációk kincs szimultaneitásába *A Karamazov testvérek* japán címlapjától gyermekrajzon át kottalapig „minden” beleférhet. A kaleidoszkopikusan eleven oldalpárok elmemozdítóak, bár tömörségük sokszor próbára teszi a szemet. Hiába, kell a hely, szorít a kötetenként háromszáz oldal. Gond akkor keletkezik, ha úrrá lesz a zsúfoltság (nem ritka eset), vagy a színek összehangolása nyomdai vagy más okból nem sikeres (09/75. o.: az ókori stadion okker homokjára montírozva az olimpiai ötkarika sárga köre „eltűnik”, de a kék, a fekete, a zöld és a piros is oly farkó, hogy a kontinentális jelképiség kikopik belőle).

Fűzfa Balázs mintaszerű átfogó fejezetei, nagyobb és kisebb portréi, műanalízisei összességükben a tankönyvi követelményeket maximálisan kielégítő mestermunkák. Ez nem jelenti, hogy a könyvet alkotóan használó tanár kiegészítéseire, korrekcióira – teljes egyéniségének tekintélyére, tudására, szuggesztivitására – ne lenne szükség. Épp a jó könyvet jellemzi, hogy van min vitatkozni. Apróságokon is (következetelen, hogy a szerző megadja-e az idegen szavak, nevek kiejtését vagy sem), lényegibb pontokon is. Ezúttal csupán a

felsőfok, a leg-ek veszélyét tesszük szóvá. Miért lett volna „A magyar irodalom drámatermésben leggazdagabb évtizede” az 1810-es évek periódusa? (10/49. o.; a tényközlés alighanem pontatlan átvétel Nagy Imre professzor címlapfotóval prezentált könyvéből, a *Nemzet és egyéniség*ből.) Manapság egyetlen drámapályázatra több darab érkezik, mint amennyi akkoriban egy dekád alatt íródott. De az 1900 és 1910 közötti, vagy az 1960 és 1970 közötti évtized drámatermését sem számlálta össze istenigazából senki. Nem a leg-szerencsésebb Hamvas Béla fényképe alá azt írni (12/24. o.): „...az egész 20. század ott van a tekintetben, a száj-szögletben, a homlokráncokban, a fényekben és árnyékokban: minden, ami történt, és ami történhet velünk...” (Nincs jelölve, hogy a szerény amatőr felvételhez képest különösen fellengzős közlés idézet lenne.) Lehetséges, hogy az *Andrej Rubljov* „minden idők egyik legnagyobb mozija” (12/32. o.), de erre a címre még egy sor filmalkotás pályázhat, kár prejudikálni.

Elírás, tévesztés minden könyvbe becsúszhat. Tankönyv esetében a javítás – az újrányomások során – lehet nehezebb, mint egyéb könyvek új kiadásakor. A korrigálandók közül taláalomra jelezzük, hogy a „Horgodra tűztél, uram...” kezdetű Petri-verset nincs ok a fiktív [*Záróvers*] címen számon tartani (hiszen az sem derül ki, melyik kötetet zárja), elég lenne az ilyen esetben szokásos ráutalás a verskezdő szavakkal és a zárójellel (10/193. o.). Az *Országúton* című filmet nem Antonioni, hanem Fellini rendezte (12/35. o.). Áprily Lajos fényképén a másik személy – gyermek – nem a majdani költő-fiú, Jékely Zoltán, hanem valamelyik unoka (11/26. o.). Az *Elveszett paradicsom* című Sarkadi-dráma véletlenül keveredett az

egy sor kisregény, regény (*Rozsdatemető* stb.) fémjelezte „példázatos elbeszélés-módok” argumentumai közé. Tandori Dezső három ún. sakkversének értését nehezíti, hogy a második és harmadik verset felcserélték (12/77. o.).

Minek tagadjam: a szemléleti vita lehetséges aspektusai ellenére nagy elismeréssel, olykor ujjongással olvastam egyvégtében is, külön-külön is a négy tankönyvet. A nevezetes József Attila-idézet nyomán ugyan kissé pejoratív csengést kapott a „középiskolás fokon” *taní-tani* eszméje, e középiskolás fok

azonban – nem szorul bizonyításra – nélkülözhetetlen az irodalomoktatás, irodalomértés számára, a saját kultúrájában és az egyetemes kultúrában is benne élő anyanyelvi közösség, „az egész nép” számára. Nélkülözhetetlen, ha olyan emelt fokon tanít – segít tanulni –, mint Fűzfa Balázs tudósi és pedagógusi életművének e nagy vállalkozása.

*(Krónika Nova Kiadó,
Budapest, 2008-2010)*

